

DOBROTA, PONOS I STRADANJE: BOŠNJACI U PRIPOVIJETKAMA ALIJE NAMETKA

Nedim ALIĆ

Behram-begova medresa u Tuzli
nedim_alic@yahoo.com

SAŽETAK: U radu se interpretiraju pripovijetke Alije Nametka, jednog od najznačajnijih bošnjačkih pisaca između dva svjetska rata, na teorijskim postavkama kulturnog pamćenja, novog historicizma i kulturnog materijalizma. Njegove pripovijetke u prostornom i vremenskom smislu prikazuju Bosnu i Bošnjake u okviru različitih imperijalnih i državnih okvira tokom prve polovine 20. stoljeća, kada se suočavaju sa procesima evropeizacije, nacionalizacije, agrarne reforme, političkog i nacionalnog majoriziranja, progona i istrebljenja. Iako Nametkovo književno djelo ima izniman značaj za kulturnu svijest bošnjačkog naroda, komunističke vlasti u Jugoslaviji su odmah nakon Drugog svjetskog rata ovog pisca osudile na petnaestogodišnju zatvorsku kaznu a njegovo djelo prognale iz književnog kanona, dok su Bošnjaci bili osuđeni na zaborav i nestanak.

Ključne riječi: kulturno pamćenje, tradicija, Bošnjaci, pripovijetke, Alija Nametak, agrarna reforma, monarhistička i socijalistička Jugoslavija, bošnjačka porodica, Drugi svjetski rat

A mi? Šta smo mi? Lutke što ih povlače neke nevidljive sile na končičima kamo i kuda hoće.

(Alija Nametak)

Uvod

Širok je spektar književnih, književnohistorijskih, etnoloških i kulturoloških žanrova u kojima se okušao Alija Nametak (1906–1987), jedan od najznačajnijih bošnjačkih književnika između dva svjetska rata. Pisao je pripovijetke, drame, pjesme, sakupljao usmenu književnost, pisao prikaze, kritike i nekrologe, uređivao časopise. Bez Nametkovog djela bošnjačka kulturna povijest bila bi

znatno siromašnija, posebno imajući u vidu stoljetne pokušaje njenog negiranja i zatiranja.

Nauka o književnosti i kulturalna bosnistika još uvijek otkrivaju nove mogućnosti i pristupe istraživanja i interpretacije Nametkovog književnog opusa jer su u prošlosti postojali duži periodi, posebno za vrijeme socijalističke Jugoslavije, kada je ovaj pisac nepravedno osuđivan, tamničen i odbačen iz društvenog života, a njegova djela svjesno zanemarivana u obrazovnom i kulturnom kanonu upravo zbog interesa za sopstvenu identitetsku bit. O komunističkoj presiji i progону bošnjačkih intelektualaca i islama kao religije iz društvenog

života, između ostalog, piše Nametak u *Sarajevskom nekrologiju*, djelu koje je pisano nakon Drugog svjetskog rata (1961–1985), a objavljeno tek za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1994. godine. Najbolji primjer komunističke cenzure u tom vremenu predstavlja slučaj koji se desio nakon smrti Nametkove kćerke Zejnebe 1966. godine:

Dao sam objavu u "Oslobodjenje" od 5. decembra, radi dženaže. U tekstu je bilo "preselila se u vječnost", a psi su promijenili te riječi u "preminula". Ni u tekstu koji platiš da se objavi ne daju da rekneš što misliš i što vjeruješ. (Nametak, 2004: 128)

Uz ovu činjenicu treba dodati i unutarbošnjačka ideološko-politička raslojavanja, književnoteorijske razlike i književnokritičke interpretacije, u kojima se prepoznaju nastojanja određenih autora da neopravdano odbacuju svaku vrstu “vanjskog” pristupa književnom djelu i naučnog povezivanja književnosti i društveno-historijskog konteksta, a prije svih pisaca koji zastupaju tradicionalne vrijednosti, kao što je Alija Nametak, proglašavajući ih “anahronim”, “nacionalističkim”, pa čak i “fašističkim” bez ikakvih argumenata.¹ Jezik i sadržaj takvih tekstova, između ostalog, otkriva pojavu autokolonizacije, samomržnje i auto-destrukcije među bošnjačkom inteligencijom koja nije svojstvena drugim narodima u okruženju.

Prema tome, za one koji su željeli nestanak Bošnjaka kao naroda bilo je sasvim očekivano i logično da Nametkovo djelo, njegovu kulturu pamćenja i poetiku svjedočenja, proglase “opasnim”, “reakcionarnim”, “kontrarevolucionarnim” za svoje ideološke planove. Prema formalističko-esencijalističkim kritičarima (imanentni pristupi književnom djelu), sklonim modernističkim pravcima, Nametak je vjerovatno trebao u vremenima kada se njegov narod suočava sa genocidom i uništenjem, pisati neku irealnu larpurlartističku ili ekspresionističku sintezu prirode, zvuka i jezika, a koja je ustvari “književni izraz kulturne dezorijentacije, nestanka neupitnih autoriteta, svake strukture koja kulturi daje smjer (ne samo religije, već i sekularnog optimizma u pogledu čovjekovih sposobnosti i naučnog progresa)”. (Vujošević, 2021:113) Za pristalice socijalističke literature trebao se opredijeliti za pisanje komunističkih letaka i tekstova socrealističke crno-bijele tehnike jugoslavenstva, politike koja će Bošnjacima odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata i formiranja NRJ, bez obzira na veliku žrtvu koju su kao narod podnijeli, između ostalog, i kao pripadnici NOP-a, oduzeti ime, kulturu i jezik, ustavna, ljudska i vjerska prava, dok su, u isto vrijeme, svi drugi jugoslavenski narodi to dobili.

Njegov književnoumjetnički izraz je, i pored tih površnih analiza, jezički i stilski izuzetno usavršen, primarno narodni na leksičkom i sintaksičkom nivou, jedan od najboljih primjera umjetničke promocije i čuvanja izvornog bosanskog jezika. S druge strane, socijalno je angažovan u prikazu propadanja i siromaštva bošnjačkog naroda, običnih ljudi, uz ukazivanje i na razloge takvog stanja, ali bez političkih agitiranja, nego “se idejni smisao artikulira u duhu poučne islamske moralke i pohvalom tradicionalnih vrijednosti i shvatanja života”. (Duraković, 2012:299)

1. Tradicija dobrih Bošnjana

Priča o prošlosti i “vruće sjećanje” o starom vaktu opća su karakteristika ne samo postpreporodnog tradicionalizma u bošnjačkoj književnosti nego i novije bošnjačke književnosti općenito, jer “književna tradicija, u razvoju bošnjačke književnosti, izbija iz stvaralačkih gena kao ponornica u djelima pjesnika, pripovjedača, dramatičara”. (Rizvić, 1998: 42) Sanjin Kodrić (2012:61) u svojoj knjizi *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*, kapitalno važnim djelom za kulturalnu bosnistiku, zaključuje da je bošnjačka književnost “književnost historije, književnost ‘priče o prošlosti’, obično onoj nacionalnoj, ali isto tako, te i s ovim u vezi, i književnost tradicije, odnosno književnost izrazite tradicijske ukorijenjenosti i vezanosti za ono što se u datom trenutku razumijeva kao kulturalna ‘vlastitost’”.

Četiri stoljeća vladavine Osmanlija u Bosni i Hercegovini ostavila su neizbrisive tragove na bošnjačkoj kulturi i tradiciji formiranjem jednog slavensko-muslimanskog etnosa koji je bio duboko svjestan svojih vrijednosti i načina života. Bosanskohercegovački gradovi poput Sarajeva, Mostara i drugih za vrijeme Osmanske države

bili su središta obrazovanja i kulture, a u njima su živjeli ljudi izrazito visokih moralnih osobina, znanja i sposobnosti. Ti stari alimi i dobri su “se obrali” u vremenu kada svoje pripovijetke piše Alija Nametak, ali on je i dalje neizmjereno “vjerovao u ljepotu njihovih duša i u njihovu dobrotu”, jer je svoj “horizont očekivanja” formirao na tim predajama i u okviru takvog načina života. Nastojao je evocirati taj svijet u književnosti, vrijeme “kad je Grad bio sjedište uleme, učenjaka i pjesnika”, vrijeme Šejha Juje (Mustafe Ejubovića) u istoimenoj priči, kome su iz Stambola slali teološka pitanja koja niko u carstvu nije znao riješiti; ili vrijeme mostarskog muftije Mustafa-ef. Sarajlića, čija je darežljivost prema siromasima bila tolika da bi im davao i svoju košulju sa sebe ukoliko su bili oskudno odjeveni, i koji je poziv muderisa obavljao odgovorno i predano, smatrajući to vraćanjem duga svojim učiteljima.

Nametkove pripovijetke kroz obnovu orijentalnoislamskog naslijeđa predstavljaju jednu vrstu “kontrafaktičke” pojave u međuratnoj književnosti ako imamo u vidu dominantne poetike avangarde (ekspresionizam) i socijalne literature koje su nastojale suzbiti svaki oblik pamćenja vjere, prošlosti i tradicije. Osim toga, Nametkova imaginacija Bosne je potpuno drugačija u odnosu na islamofobične predožbe i stereotipe evropskih i južnoslavenskih autora o muslimanskom svijetu, koje su proizvod orijentalističke teorije u koju se godinama ulagalo.² Nažalost, slika “zabačenog i tamnog vilajeta” u djelima srpskih i hrvatskih pisaca se kroz školski sistem i lektiru nametnula kao “stvarna” slika Bosne i Bošnjaka, proizvođači različite vrste stereotipa i netolerancije prema njima, ali i osjećaje podaništva i autodestrukcije kod njih samih, o čemu upravo govori lik Nasih-efendije u *Ramazanskoj priči II* Alije Nametka:

¹ Vidi: Luka Popović (1972). “Kakvu osvetu priziva Alija Nametak. Politički profil Alije Nametka”. *Oslobođenje*, Sarajevo, 6. august; Kemal Kurspahić

(1972). “Sramota Alije Nametka” *Oslobođenje*, 11. august.

² Vidi više: Edvard Said (2008). *Orijentalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Ne znam koji je to đavo, ali u ovo četrdeset i više godina otkako ja nisam čitao toliko je otrova izljeveno na papir, toliko se žuči izlilo na islam, muslimane, Turke, da bi se čovjek koji nije nikad čuo za Turke, koji ne pozna Turke, a to će često puta reći nas bosanske muslimane, upitao, pa je li ikad išta taj jadni musliman napravio da je vrijedno spomena? Je li on ikad išta uradio osim što je raju nabijao na kolac, što je prostituirao kršćanske cure i žene, što je lovio zvjerku i ljude, što je pljačkao i palio, maltretirao popove i fratre, a o kmetovima da i ne govorimo, ukratko što je bio najgori sadist... (Nametak, 1992: 112)

U odnosu na tekstove u kojima se turski period u Bosni i Hercegovini predstavlja kao vrijeme duhovne, kulturne i svake druge stagnacije, a Bošnjaci dehumaniziraju i izjednačavaju sa turskim okupatorima, Nametkove pripovijetke taj "orijentalni" svijet iznutra posmatraju, intimno, "preko kućnog praga", ističući da je doba vladavine Osmanlija bilo vrijeme društvenog napretka i blagostanja, u kojem su Bošnjaci, kao višestoljetni starosjedilački narod Bosne, zauzimali visoke vojne i državničke položaje, studirali na prestižnim učilištima, objavljivali svoja književna i naučna djela. U historijskoj pripovijesti *Pravda za sve* tim negativnim predodžbama o "turskom zulumu" suprotstavlja se ideja o turskoj pravednosti, oličenoj u veziru Muhsinzadeu Abdulahpaši, koji je kao osmanski namjesnik u Travniku naredio kadiji da sudi po šerijatu i da njegovom sinu jedincu Džaferu, kojeg je dobio nakon što mu je troje djece izumrlo, poslije džume javno, pred drugim ljudima, udari 100 batina nasred ulice jer je pijan napastvovao jednu ženu na ulici.

Ovom pripovijetkom želi se ukazati na odgovornost onih koji sude i obavljaju značajne poslove u zajednici, jer su procesi moralnog, ekonomskog i teritorijalnog urušavanja cjelokupnog Osmanskog Carstva upravo počeli kada je etična odgovornost i osjećaj za pravdu kod muslimana na visokim položajima oslabila i kada su

granična područja zapostavili. Na to kao likovi Nametkove priče *Zašto su turski sultani gubili ratove* upozoravaju upravo poznati bošnjački pjesnici na orijentalnim jezicima Ibrahim-beg Bašagić i Arif Hikmet-beg Rizvanbegović, koji na samom osmanskom dvoru traži od paša i vezira da, umjesto što se svaku noć bezbrižno druže i igraju tavle, obrate pažnju na Bosnu jer se tamo brani carstvo.

Bošnjaci su procese formiranja modernih evropskih nacija u 19. stoljeću dočekali ostavljeni od zvaničnog duhovnog i političkog centra Istanbula, čije se carstvo urušavalo, bez vodstva i jasne vizije, suočeni sa austrougarskom okupacijom i snažnim iredentističkim utjecajima iz Srbije i Hrvatske. Bez obzira na takve okolnosti, u novijem periodu nakon okupacije Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske monarhije 1878. godine, zahvaljujući nekolicini angažovanih pregalaca, prosvjetitelja i književnika poput Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Safvet-bega Bašagića, Osmana Nurića Hadžića, Edhema Mulabdića i drugih, Bošnjaci su uspjeli rekontekstualizirati svoju tradiciju u novim vremenima, koju su, uglavnom, uz evidentne predislamske supstrate i utjecaje drugih kultura i vjerovanja, oblikovali islamsko učenje, moral i običaji.

Angažman preporodnih književnika i pregalaca u kontekstu evropeizacije Bosne i Hercegovine i njihov rad na širenju obrazovanja posebno je pohvaljen u Nametkovoj noveli *Bajram žrtava*, u kojoj pripovjedač – autor napore Derviš-bega i drugih pojedinaca da doprinesu bošnjačkom narodu za vrijeme četrdesetogodišnje vladavine Austro-Ugarske poredi s kurbanom, kada je prema islamskoj tradiciji Uzvišeni Bog poslao poslaniku Ibrahimu ovna kao zamjenu za život njegovog sina Ismaila i njegovu slobodu. Preporoditelji su žrtvovali svoj porodični život i komfor kako bi radili za opće dobro svog naroda. Međutim, u međuratnom periodu, koji vremenski obuhvata ova priča, Derviš-beg ostaje "sam samcat, kao jedna grana na okljaštrenu dubu"

(Nametak, 1931:34), pa se na kraju priče čak pita da li je sve to vrijedilo budući da oni koje su odgajali ne doprinose svom narodu i prema ličnom interesu se "nacionalno" opredjeljuju, te odgajaju nove generacije tako što "divlji kalem navrću na njihovu mladu, plemenitu dušu, vijekovima bistru poput naših brzica, planinskih rijeka". (Nametak, 1931:36)

Bez prava na ime, jezik i druge nacionalne posebnosti Bošnjaci su tokom monarhističke Jugoslavije, ali i kasnije, svijest o sebi promovirali kroz tradiciju, vjeru i institucije Islamske zajednice, u okviru koje još od 1882. godine organizirano kao njihovi službenici djeluju imami, mualimi, muderisi. Spomen na neke od njih i prikaz njihovog doprinosa islamskom odgoju i prosvjećivanju čuva i Nametak, te govori o vaizu Ahmed-ef. Hafizoviću u istoimenoj pripovijetki i Mehmed-ef. Suljiću u pripovijetki *Naš efendija*, koji su u vremenu međuratne kulturne, ekonomske i moralne dekadencije, dok je mladež uz Micinu pjesmu "tamanila rakiju i meze" a konzervativne hodže debelom drenovom šipkom pokušavale zadobiti poštovanje od svojih učenika, držali vazove u džamiji o štetnosti alkohola, te bili zagovornici reformatorskog pristupa mektepskoj nastavi i prilagođavanja modernim pedagoškim standardima školovanja, vjerujući da "sve imanje može propasti, a znanje neće nikada pod noge". (Nametak, 1992:48)

Islamsko učenje prema kojem će čovjek "vidjeti" svaki trun svoga dobra ili zla od djetinjstva je oblikovalo Nametkov ljudski i intelektualni habitus, pa će čak u jednoj priči (zbirka *Mladić u prirodi*) priznati kako je sva njegova duševna bol ustvari Božija kazna jer je jedne prilike u djetinjstvu, i pored očevog upozorenja, uzeo iz ptičijeg gnijezda jaje iz koje se trebalo izleći ptiče, a koje mu je iskliznulo iz ruku i razbilo se. Nepokolebljiva vjera u ljudsku dobrotu, njenu uzvišenost i pobjedu opća je odlika njegovog pripovjedačkog djela i njegovih likova, bez obzira na to što su takve osobe usamljene u prostornom

i vremenskom okviru, a dobra djela se rijetko čine, slabo vrednuju i prezentiraju. Onostrano, božansko porijeklo Dobra čini ga vrijednim bez obzira na epohe s kojim se susreće.

U pričama *Dobri Bošnjani* i *Dobri* glavni likovi su zbog iskrene pobožnosti u riječima i djelima, suzbivši u sebi svaki oblik jastva (egoizma) i želje za ovim svijetom, dostigli visoke stepene "evlijaluka" (Božije blizine) pa su zbog toga nagrađeni sposobnostima predskazivanja nekih događaja i pojava. Ove motive Nametak je mogao transponirati u svoje pripovijetke kako iz sufijske linije naše književnosti tako i naših usmenih eshatoloških predaja. Duboko razočaran modernim vremenima, lik Alijaga Karabeg u pripovijetki *Dobri* je tek nakon 40 godina austrougarske okupacije sišao iz svog sela Uzarića u grad, noseći u sjećanju još "Mostar s niskim kućama kamenih krovova, pun hodža i hadžija, pun ahmedija, čakšira, džuba, silaha i malih pušaka za silahima". (Nametak, 1998:184) Gotovo ništa od toga nije zatekao u gradu pa je svojim kazivanjima nastojao slušaocima dočarati davna vremena. Pripovijedao je o dobrom Muhamedu Hindi koji je navijestio svoju smrt pozvavši ljude uoči petka na svoju dženazu, koju Mostar dotad nije upamtio. A neobična sposobnost isposnika Hajrudin-bega iz Posavine u priči *Dobri Bošnjani* da prije drugih ljudi sazna neke pojave (jedini je vidio starca u zelenom džubetu u džamiji tokom džume) rezultat su njegovog ahlaka, vjerskog stida, redovnosti obavljanja namaza i odsustva psovke u njegovom govoru.

Nasuprot tome, procesi ekonomskih i društvenih promjena u Bosni i Hercegovini surovo su gazili ljudsko dostojanstvo. Propadanje i siromaštvo u međuratnom periodu ubrzalo je nastanak različitih negativnih pojava u društvu i ljudskom ponašanju, a rijetki su primjeri onih koji su i dalje dosljedno vjerovali u humanističke vrijednosti i dostojanstveno ustrajavali u takvom načinu života bez obzira na posljedice. Kao usamljeni likovi i predstavnici "stoičkog podnošenja

sudbine" (Rizvić, 1998:18) bili su upravo stari Ibiš u priči *Cjepar* i mujezin Derviš Polovina u priči *Otmjeni prosjak* Alije Nametka. Uprkos svojoj starosti i iznemoglosti, stari Ibiš "milostinje nije htio", nego je "htio da zaradi svoj kruh". Ponosno i dostojanstveno je podnosio životne terete, pa je čak, na savjet jednog sarajevskog efendije, uvakufio naslijeđeni dulum svoje zemlje u rodnom Ljubuškom, koji će njegov brat obrađivati i "davati svakog ramazana dvije oke zejtina za kandilje na ljubuškoj džamiji". (Nametak, 1998:294) Na kraju pripovijetke, potpuno iznemogao, "nijem od danjeg posta i noćnog gladovanja", ali pune duše i čista srca, Ibiš je preseleo na ahiret jedne ramazanske noći u blizini sarajevske Careve ćuprije.

Ali mu je duša bila puna, što sada, dok sjaj stotina žarulja obasjava njegovo lice u njegovu malom mjestu žmirkaju tri kandilja na munari, tri kandilja s njegovim zejtinom, i čitavo mjestance s Božijim imenom pristupa skromnoj večeri, dok će ovdje sada jedni podrigivati od preobilne sofre, a on prazne utrobe i čista srca, ohlađen, a čitava je života radio da bude drugima toplo, poći u prosekturu bolnice, pa onda u ilovaču na Bakijama, bez pratnje, bez suza i govora, bez nadgrobno biljega, da u predsoblju vječnosti čeka da stupi pred Vječno Svjetlo. (Nametak, 1998:295)

Pohvalu nepokolebljivim osobinama ljudskog dostojanstva i zahvalnosti na Božijem određenju u mučnim uslovima društvene svakodnevnice i "temeljni stav o važnosti ljudskog obraza u životu, o sreći i bogatstvu koji se postižu mimo materijalnih dobara" (Hasanbegović, 2006:51), Nametak predstavlja i kroz likove mujezina Derviša Polovine u priči *Otmjeni prosjak*, koji odbija milostinju od Vakufske uprave u Sarajevu, te Alije Hubanića, seljaka sa Rotimlje, koji teško prehranjuje suprugu i četvero djece, i koji je svjestan urođene ljudske pohlepe, gramzivosti i činjenice o prolaznosti života, odnosno da će ljudski prohtjevi i gomilanje imetka stati tek kada bude legao u

dva metra zemlje, a što je poenta pripovijetke *Koliko čovjeku treba*.

Malehna je tvoja želja, adašu, ali ti je poštenje veliko. Pa kad umreš, neće ti djeca staviti nikakva nadgrobno znaka, ali će u selu živjeti o tebi spomen: Ovu je krušku nakalemio Alija Hubanić. Onaj je vinograd on sobom zasadio. (...) Nad grobom onoga iz goleme kuće što je eternitom pokrivena bit će golema piramida od crnog granita s urezanim zlatnim slovima, koja će govoriti o zaslugama pokojnikovim i velikoj tuzi njegove žene, koju je tako svjesno varao, i njegova djeteta koje je zapostavljao i zaboravljao. (Nametak, 1998:54)

Skromnost, porodični način života, vjera i ponos su osnovne karakteristike dobrih Bošnjana, ljudi s kojima je Alija Nametak dijelio istu životnu sudbinu, i koje je predstavio kao glavne junake svojih pripovjedaka.

2. Agrarna reforma i bošnjačka pasivnost

Odmah po uspostavi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, tokom agrarne reforme 1918. i 1919. godine sistemski se oduzimala zemlja Bošnjacima i dodjeljivala Srbima kako bi se promijenila demografska i zemljoposjednička slika Bosne i Hercegovine, a isplata naknada za oduzeto zemljište nikada nije potpuno realizirana iako su za to doneseni zakonski propisi. Jedna takva sudbina, kako se navodi u priči *Njegova osuda* Alije Nametka, zadesila je i porodicu Muhamedage Alajbegovića, nekadašnjeg turskog kapetana i čuvara granica Osmanskog Carstva u Hercegovini, koji je nakon dolaska Austro-Ugarske monarhije u Bosnu 1878. godine "kopnio kao snijeg na suncu i ne vodio brige ni o čemu" (Nametak, 1998:37), a nakon tri godine umro. Da bi zaustavio svoje ekonomsko propadanje i vratio dug banci, njegov sin Omer, posljednji izdanak nekada čuvenih Alajbegovića, nakon 1918. godine bio je čak primoran tražiti pozajmicu od svog bivšeg kmeta Nikole Đurića, koji se nakon povratka iz Amerike pretvorio

u bogataša, a kao jamstvo mu ponuditi staru begovsku kulu, koja je “pleme snaga i moć” nekadašnjih Alajbegovića. Nakon što je izgubio staru kulu, ponos muslimana cijele Hercegovine i spomenik nekadašnje slave, te gledao sa bolom u grudima kako se njegov kmet Đurić ženi i veseli u sobi njegovog oca Muhamedage uz pratnju guslara i unoseći svinjče, Omer u žaru bijesa spaljuje kulu zajedno sa onima koji slave, ali i samog sebe. Sudbinom porodice Alajbegović i njihovog porodičnog, materijalnog i svakog drugog propadanja Name- tak će paradigmatično predstaviti i hronologiju urušavanja cjelokupnog aginsko-begovskog sloja u Bosni i Hercegovini, a time i ekonomskog oslonca bošnjačkog naroda. Različitim oblicima hegemonije i pritisaka vlasti su još više otežavali njihov život pa su se mnogi Bošnjaci selili u Tursku, a na tom dugom putovanju su doživljavali različita iskustva i tragedije, o čemu su pisali mnogi bošnjački autori kako u književnosti, tako i u okviru različitih naučnih disciplina.

Svakovrsni napadi na živote i imovinu Bošnjaka i patološka psihološka šikaniranja stalnim povicima upućenim Bošnjacima: “Idite u Aziju!”, “Selite u Aziju!” i sl., počeli su u tim prevratnim danima, u jesen 1918. godine. (...) Sve je to činjeno sistematski, sa atavističkim povikom i namjerom “osvećenja Kosova”, a sa ciljem da se po primjeru Srbije XIX st. iz Bosne “istrijebe Turci” jer za njih nema druge kazne nego “ubiti i premlatiti”. (Imamović, 1998:490)

Nametak je propadanje begovata ali i cijelog bošnjačkog naroda u tim dramatičnim vremenima opisao i u ciklusu pripovjedaka *Duranići*, ukazujući na plansko ekonomsko i političko obespravljanje Bošnjaka u jugoslavenskoj kraljevini, ali i na sve učestalije slučajeve fizičkih i oružanih napada na njihovu sigurnost, živote, porodicu i imetak od strane nekadašnjih kmetova i grupa koje su, ohrabrene postupcima same vlasti i pasivnošću njenih organa, koristile priliku da ostvare svoje zle namjere.

Nekadašnji kmet Prnjat će, naprimjer, u *Hamidovoj kafani* otvoreno, s dozom cinizma i prijetnje kazati Omerbegu Šahinbegoviću da “što god nije sposobno za život i za rad, to treba ubiti, uništiti, izbaciti iz života” (Nametak, 1998:130), aludirajući na gotovo bezizlazne društvene okolnosti u kojima su se našli Bošnjaci. Umjesto da spriječe napade, kriminal, pojavu postratnih profitera i zelenaša, vlast nad onim najslabijim pokazuje svoju silu, provodi zakone i torture (pripovijetke *Susret, Poderano vime, Pola konjske sile*).

Koliko su za takvo stanje i sami odgovorni ukazuje Nametkova kritika nerazumnog i autodestruktivnog ponašanja Bošnjaka, koji su, recimo, u *Hamidovoj kafani* pokušali prežaliti stari vakat i aktuelnu krizu slušajući pjevačicu Sofku, čija “pjesma bi plač zatvorenih žena što duge noći čekahu muževe, i bi bolest vinograda naših prije filoksere i propast naših njiva prije agrarne reforme”. (Nametak, 1998:126) Dakle, jasno je da su, umjesto obrazovanja i strateškog prilagođavanja novim vremenima, mnogi begovi i age još od austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine svojoj djeci zabranjivali školovanje i “švapsku jaziju”, kako se ne bi “povlašili”, omogućivši tako, s druge strane, toj omladini da provodi vrijeme u kafanama uz pjesmu, alkohol i kocku, o čemu su pisali i drugi bošnjački autori preporodnog i postpreporodnog perioda.

Ti “statički karakteri” među Bošnjacima, koji su se posve iracionalno i pasivno odnosili prema stvarnosti, proizvod su sopstvene identitetske drame i traume, nasliedene orijentalne konformističke svijesti ali i društveno-historijskih okolnosti s kojima su se suočili prelaskom s feudalnog (aginsko-begovskog) društvenog sistema na kapitalistički i građanski društveni okvir. Živjeli su u uvjerenju da stara slava nikad neće proći i da će se “turski vakat” vratiti, bezbrižno provodeći vrijeme u kahvama i prodajući velike porodične posjede. Imaginarni svijet u kojem su živjeli ubrzo je uništila stvarnost agrarne reforme, koja će doprinijeti

da društveno dominantna klasa (muslimani/Bošnjaci) izgubi materijalnu osnovu ali i politički utjecaj.

Nestade zemlje radi koje se njegovi stari biše, gotovo bez prekida, i bez umora, na sve četiri strane svijeta. Oduzeše je zakonima i uredbama, a stari su govorili da je oteše hajdučki, a zatim, malo-pomalo, vidi on to istom sada, počese se ti starci i muževi i mladići usrpjavati, jer dođe glad i neimaština i prodade se što se prodati dalo, samo ostaše krovovi nad posrebrjenim glavama, kao grobnice za života načinjene da u se prime, kad bude trebalo, ispijene živote. (Nametak, 1998:144)

Nažalost, sve to je utjecalo i na raspadanje tradicionalne bošnjačke porodice i njenih stoljećima čuvanih harmoničnih odnosa i vrijednosti, što će biti jedna od opsesivnih tema i figura cjelokupne novije bošnjačke književnosti pa i Alije Nametka (pripovijetke *Izvan okvira, Otrgnut cvijet, Susret i Preporuka*). Čast čuvenih begova Duranića urušava ponašanje kćeri Nedrete i Hasne, koje izlaze “izvan okvira” porodičnog doma i islamskih normi, te u pokušaju da se spase od siromaštva bivaju uvučene u prostituciju i intimne veze s nemuslimanima, koji su na njih gledali iz vizure stereotipnih orijentalističkih predodžbi o haremima žena i tako iskorištavali njihovu nevolju i naivnost. Starom Omerbegu su zbog takvih dešavanja “u srcu kandže zabodne duboko, pa ruju ga i krvare svega” (Nametak, 1998:132) do same smrti.

U pripovijetki *Otrgnut cvijet* Ibrahim, potomak starih Duranića, povratnik iz austrijske vojske, žali za sudbinom svoje porodice i osjeća se poniženim zbog udaje sestre Hasnije prvo za Švabu Hansa, a poslije i za Lazu, sina njihovog nekadašnjeg sluga i kmeta Marinka, a što je po islamskim normama zabranjeno. Za razliku od statičkih likova i stanja apsurdna, Ibrahim nastoji realno promišljati o stanju u kojem se našla njegova porodica i narod, te o načinima kako to prevazići. Odgovore na ova pitanje daje mu lik hodže (koji je glas autora) da je rješenje povratak

tradiciji i islamskom poimanju sabura (strpljivosti) u životu: “durat ćemo i naduravati se sa zlom, pa ćemo ga i pobijediti” (Nametak, 1998:140), o čemu će kao osnovnoj poetičkoj odrednici Nametkovih pripovjedaka u svom radu pisati Muhsin Rizvić.³ Svjestan je, međutim, da će bez grunta i zemlje, koje im režim oduzima, biti jako teško opstati.

Šta smo svi mi? Šta smo bez zemlje? Onaj cvijet što sam ga danas otrgnuo i stavio u maštrafu. Bit će u njoj dva dana, pa će bez zemlje uginuti. Od same se vode ne može živjeti. I bit će izbačen u bašču na gomilu smeća i propast će kao da ga nije nikad ni bilo. Šta su te obveznice, ti bonovi kojih imam cijele hrpe? Nije to njiva crna i masna što miriše pšeničnom pogačom, nije to ograda što miriše sirom i kajmakom. Papir je to, voda je to koja te, kao što cvijet osvježuje dva dana, drži na životu da budeš posljednje pokoljenje, da ostaneš bez ploda i da ti kameni grad bude grob. (Nametak, 1998:139)

Članovi ugledne bošnjačke porodice Duranić su, da bi preživjeli, čak bili primorani na milostinju, koja im je po starom običaju ostavljana iza dvorišnih vrata, kako bi ih drugi sačuvali poniženja, kao i na prodaju svog starog oružja, ćilima, sultanskih fermama, vezirskih bujruđija i drugih dragocjenosti i rariteta koji su govorili o njihovom ponosu i tradiciji. O tom porodičnom propadanju, društvenoj nepravdi ali i pojavi postratnih profitera i zelenaša, koji uvijek koriste tragedije i ljudsku patnju za lično bogaćenje, govori Ibrahim Duranić u priči *Susret* svom prijatelju iz rata Lajošu iz Pešte, koga je sreo nakon 13 godina. Kako bi drugi, van zemlje, saznali o stanju u kojem se nalazi Ibrahim i njegov narod, Lajoš

mu savjetuje književni i publicistički angažman, tako što će o tome pisati za mađarske novine, jer i šutnja o onome što im se dešava je jedan od razloga njihovog propadanja. Ibrahim sam priznaje činjenicu kako su rijetko govorili o svom stradanju, a gotovo nikako nisu pisali: “Ja o ovim stvarima mnogo mislim, malo govorim, a nikad ne pišem.” (Nametak, 1998:152) Režim šestojanuarske diktature u Kraljevini Jugoslaviji nastojao je ugušiti svaku slobodnu misao te je spriječio njihovu komunikaciju, a Ibrahim je ubrzo završio u zatvoru “zbog svog pisanja o ljudima koji sa malo ili nimalo truda imaju mnogo više nego oni kojima su u životu vedri dani rijetki, a kosti im pucaju od umora”. (Nametak, 1998:167)

3. Bošnjaci – žrtve svih zaraćenih strana

Iscrpljeni i izgubljeni u dramatičnim i traumatičnim procesima nakon što ih je Osmansko Carstvo predalo Austro-Ugarskoj, te stalnom borbom za osnovna ljudska i kolektivna prava u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, politički podijeljeni i ekonomski osiromašeni, bez jedinstvenog plana i političkog vodstva, Bošnjaci su dočekali Drugi svjetski rat, u kome “bili su žrtve svih zaraćenih strana”. (Malkolm, 1995:257). Svjedočanstvo o zločinima četnika nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, koje Antun Miletić, Vladimir Dedijer i Ismail Čekić nazivaju genocidom,⁴ Nametak je zabilježio u priči *S onu stranu*, a prema kazivanju Asimaginice koja je preživjela masakr i bacanje u jamu civila, žena i djece na putu između Ljubinja i Stoca u istočnoj Hercegovini. Taj pokolj više od 87 ljudi, žena i djece, ljubinjanskih Bošnjaka, desio se 15. juna 1942. godine.⁵

Slična sudbina zadesila je i Bećira Đulimana iz sela Dabar kod Stoca, koji svoju bolnu porodičnu tragediju iznosi u priči *Za obraz* navodeći kako su ih komšije vlasli u zadnjih stotinjak godina tri puta “robili i palili” da su se “morali od temelja kućiti”. Posljednji krvavi pohod četnika na malobrojne, mirne i nenaoružane Dabrane desio se iznenada, nakon uvjeravanja komšije Jove Galanosa da im se neće ništa desiti i da mogu mirno spavati. Međutim, upravo je Jovo predvodio pokolj članova Bećirovog domaćinstva, sinova, snaha i unučadi, kao i pokušaj silovanja Ajke, njegove osamnaestogodišnje kćerke. Ponos i obraz svoje porodice Bećir je sačuvalio bacanjem bombe, ubivši tako sa silovateljima i svoju kćer Ajku. Između mrtvih tijela brojne porodice Đuliman, Bećir je u bijegu zapazio još živo najmlađe dijete svoga sina Vejsila, koje je uspio spasiti i donijeti sa sobom u Sarajevo, kao nadu da će se opet vratiti u Dabar, podići ognjište, proširiti porod i sačuvati tradiciju.

Nije meni do mladenačke objeći, nego do krova, jer pod onim krovom se na hiljade hiljada puta spomenuo Allah, pa zar da sad vlah ondje uz ono ognjište sramoti moje stare, koji su ga sve do mene znali čuvati. A džamija u selu! Bog zna, šta su pogani od nje uradili, ali ćemo je mi opet očistiti i u njoj se kupiti, da Mu šapćemo svoje molbe, da mu iskažemo svoja nadanja, da na nas obrati Svoj pogled, da opet dođemo u stanje da je napunimo od mihraba do vrata, da napunimo hajat i dvorište, pa i čitavo selo, sve, sve. (Nametak, 2000:18)

Iako su Bošnjaci procentualno najveće žrtve u Drugom svjetskom ratu u odnosu na druge jugoslavenske narode,⁶ iako su u najvećem procentu pristupili socijalističkom

³ Vidi više: Muhsin Rizvić (1998). “Novele Alije Nametka ili poetika podnošenja sudbine” u: Alija Nametak, *Trava zaboravka*, Sarajevo: Sarajevo Publishing, str. 5-20.

⁴ Vidi: Vladimir Dedijer i Antun Miletić (1990). *Genocid nad muslimanima 1941-1945*, Sarajevo: Svjetlost.

⁵ Više o ovom zločinu nad Bošnjacima vidi: Smail Čekić (1996). *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*. Sarajevo: MAG, str. 150, 157-158; Izet Kubat i Salko Čampara Hako (2015). *Genocid nad Bošnjacima u istočnoj Hercegovini*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti

i međunarodnog prava, str. 345.

⁶ Mustafa Imamović (1998) u *Historiji Bošnjaka* i Noel Malkol (1995) u *Povijesti Bosne* navode kako su Bošnjaci/Muslimani u Drugom svjetskom ratu izgubili 8,1% ukupne populacije, a što je u odnosu na druge narode Jugoslavije najveći procenat stradalih.

narodno-oslobodilačkom pokretu (sa manjim grupama koje su se priklonile ustaško-četničkim pokretima), u novoj socijalističkoj Jugoslaviji ostali su bez prava na svoje narodno ime, jezik, književnost i druge važne temelje identiteta. Nametkova književna svjedočanstva o stradanjima i istrebljenjima Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu su poslije cenzurirana, a sam autor je proganjan i osuđivan nakon uspostave komunističkog sistema u Jugoslaviji. Nove vlasti su nastojale na svaki način sakriti istinu o stradanjima Bošnjaka zarad "bratstva i jedinstva".

Starogrčki mitološki motiv o Laokonu i njegovim sinovima, koji su savjetovali Trojance da u grad ne unose Trojanskog konja izjavivši onu čuvenu rečenicu: "Bojim se Dana-jaca i kad darove donose", iskoristio je Nametak da prikaže sudbinu svog oca, brata i sebe u vrtlogu Drugog svjetskog rata, kada mladi gardijci u crnim uniformama euforično kruže gradom "tobože da stavljaju red, a kamo su dolazili, tamo je nered nicao". (Nametak, 1998:275) Naoružane ustaške formacije koje provociraju pucnjevima ispred Jahja Esfel džamije dok Alija uči ezan za zajednički namaz s ocem i bratom te druge ratne opasnosti bile su svakodnevnica njegove porodice u Mostaru i cjelokupnog bošnjačkog naroda. Sjećajući se tih teških ratnih vremena, autor ne zaboravlja ukazati i na drugu nadolazeću opasnost, a to je ateizacija od strane komunističkog režima.

I na kraju sam molio djetinjiski, iskreno i vruće Boga da ne dopusti da mi budemo posljednji vjernici, da nas ne udave zmi-je bezvjerstva novoga vremena, nego neka gane ljudska srca, pa da se opet džamije okite svojim najljepšim ukrasom, ljudima, vjernicima, koji će na tren ostaviti ovosvjetske poslove i čas-dva posvetiti Bogu. (...) Prošlo je dvanaest godina kako nisam vidio rodnu kuću ni Jahja-esfel džamiju. A kad sam došao kući, otac je već godinu dana bio pod zemljom. Nestalo je onih koji

su tražili utjehe u džamiji. Mlado, veselo, pokoljenje pretvorilo je Jahja-esfel džamiju u plesnu dvoranu. (Nametak, 1998: 276)

Različiti darovi i "trojanski konji" sa strane upućeni Bošnjacima, posebno u ovom kontekstu iz Beograda i Zagreba, bili su često lijepo upakovani sa stiliziranom porukom. Kao što se može iščitati iz ove pripovijetke, Alija Nametak je takve ideologije odmah prepoznao i smatrao ih štetnim za tradiciju i postojanje svog naroda, za razliku od većine koja, nažalost, ne vidi njihove prave namjere – nacionaliziranje muslimana i okupacija Bosne i Hercegovine.

Posebno je za svijest bošnjačkog naroda bio poguban period komunističke Jugoslavije kada se tradicijske vrijednosti gube i zamjenjuju novom kulturom življenja "bratstva i jedinstva". Ponašanje i način života Nusrete, njenog muža i novoformiranih visokih slojeva sarajevskog društva u priči *Napršće* na najbolji način pokazuju do kojeg nivoa otuđenja od temeljnih moralnih i vjerskih vrijednosti su bili došli Bošnjaci. Skidanje zara muslimankama Zakonom iz 1950. godine od strane nove vlasti i nametanje kompleksa manje vrijednosti bio je samo početak jedne pojave samostida i autodestrukcije kod Nusrete i drugih Bošnjaka, koji su čak odmah poslije Drugog svjetskog rata izbjegavali nadijevati svojoj djeci tradicionalna bošnjačka imena (Mehmed, Osman, Murat), smatrajući da će sa "međunarodnim" imenima (Zlatko, Slobodan) biti društveno prihvatljiviji. Bez obzira na to što je njena mater Zari-fa-hanuma voljela starinu i tradicionalno, Nusreta je bila njena potpuna suprotnost, zapostavljala je porodične obaveze, u svemu je gledala materijalnu korist, hvalila se drugima kako je među prvim muslimankama skinula zar i prestala klanjati, konzumirala je svinjsko meso i alkohol itd. U zanosu i opijenosti proslave "najluđe noći u godini" sa svojim društvom u jednoj od kafana u Kiseljaku, zaboravit će na svoje novorođenče, "napršće", tek rođenog sina Faruka, koje će zbog roditeljskog nemara u nedostatku

majčinog mlijeka uplakano umrijeti. Zaboravljanje svojih vrijednosti i nekritičko prihvatanje praznika socijalističke ideologije, uz masovne proslave u kojima su bili "glavni eksperti za pronalaženje dobra pića" (Nametak, 2000:93), rezultiralo je dezintegracijom i fragmentacijom bošnjačke kulturološke svijesti.

4. Zaključak

Zanemarivanje posebnosti bošnjačke književnosti i tradicije kroz različite društveno-političke sisteme značilo je na sve načine cenzurirati i prognati autore koji govore o tome, a to najbolje potvrđuje život i djelo Alije Nametka. Raspadom jugoslavenskog socijalističkog sistema, te procesima društvene retraditionalizacije nakon nezavisnosti Bosne i Hercegovine, Nametkovom djelu se vraća onaj status u književnohistorijskim i književnokritičkim istraživanjima koje zaslužuje.

Njegove pripovijetke, koje je pisao uglavnom 30-ih i 40-ih godina 20. stoljeća, predstavljaju tipične primjere postpreporodnog tradicionalizma u bošnjačkoj književnosti, čije su poetičke osobine pamćenje tradicionalne kulture (prošlosti, vjerovanja, običaja i morala) i razvijanje kolektivne svijesti o njenoj važnosti u savremenosti i budućnosti. Međutim, Nametkov tradicionalizam ne treba tumačiti kao bilo kakvo slijepo vjerovanje u prošlost, jer se on hrabro i nedvosmisleno kritički suprotstavlja svim negativnim pojavama, kako naslijeđenim navikama, patrijarhalnosti i društvenoj pasivnosti, tako i zabludama novog vremena i društvenim devijacijama. Vjerovao je da napredak bošnjačkog naroda u tim vremenima počiva na reafirmaciji moralnih i religijskih vrijednosti, ali i prihvatanju korisnih tekovina modernizacije, prije svih obrazovanja i emancipacije.

Uz prezentaciju i prenošenje tradicije u vremenima njenog urušavanja tokom različitih društveno-historijskih procesa u prvoj polovini 20. stoljeća, Nametkove pripovijetke

odražavaju i dramatične životne prilike Bošnjaka u monarhističkoj Jugoslaviji, uzrokovane prije svega agrarnom reformom, nacionaliziranjem te

administrativnom podjelom Bosne i Hercegovine na banovine. U takvim okolnostima ekonomske obespravljenosti i političke razjedinjenosti u

Drugom svjetskom ratu bili su žrtve svih zaraćenih strana, čemu je vrlo često doprinosila i njihova naslijeđena osobina naivnosti.

Literatura

- Dedijer, Vladimir i Antun Miletić (1990). *Genocid nad muslimanima 1941-1945*. Sarajevo: Svjetlost.
- Duraković, Enes (2012). *Obzori bošnjačke književnosti*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Hasanbegović, Fatma (2006). *Sunce i suton. Književno djelo Alije Nametka*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj.
- Imamović, Mustafa (1998). *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod.
- Kodrić, Sanjin (2012). *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Malkolm, Noel (1995). *Povijest Bosne*. Zagreb-Sarajevo: Erasmus-Dani.
- Nametak, Alija (1931). *Bajram žrtava*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Nametak, Alija (1992). *Ramazanske priče*. Sarajevo: Biblioteka "Alija Nametak".
- Nametak, Alija (1998). *Trava zaboravka*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Nametak, Alija (2000). *Za obraz i druge priče*. Sarajevo: Svjetlost.
- Nametak, Alija (2004). *Sarajevski nekrologij*. Sarajevo: Dani.
- Rizvić, Muhsin (1998). "Poetika bošnjačke književnosti". Enes Duraković (ur.): *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga I*. Sarajevo: Alef, str. 42-67.
- Rizvić, Muhsin (1998). "Novele Alije Nametka ili poetika podnošenja sudbine". u: Alija Nametak: *Trava zaboravka*. Sarajevo: Sarajevo Publishing, str. 5- 20.
- Said, Edvard (2008). *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Vujošević, M. Vladimir (2021). "Odsanjati košmar do kraja: modernizam, (anti)tradicija i 'jezik mrtvih'". *Humanističke studije*, 9:113.

ندیم آلیش

الطيبة والعزة والمعاناة: البشائقة في أقاصيص علي ناميتاك

الموجز

يستعرض المقال أقاصيص علي ناميتاك، أحد أهم الكتاب البوسنيين بين الحربين العالميتين، وذلك بناء على الافتراضات النظرية للذاكرة الثقافية والتأريخ الجديد والمادية الثقافية. تعرض أقاصيصه بالمعنى المكاني والزمني البوسنة والبشائقة ضمن أطر إمبريالية وحكومية مختلفة، خلال النصف الأول من القرن العشرين، عندما واجهوا عمليات الأوربة، والتأميم والإصلاح الزراعي، والتهميش السياسي والقومي، والاضطهاد والإبادة. وبالرغم من المكانة الرفيعة لأعمال ناميتاك الأدبية في الوعي الثقافي للشعب البوشناق، فإن السلطات الشيوعية في يوغوسلافيا، بعد الحرب العالمية الثانية مباشرة، حكمت على هذا الكاتب بالسجن مدة خمسة عشر عاماً، واستبعدت أعماله من المجامع الأدبية، بينما حُكِم على البوشناق بالنسيان والزوال.

الكلمات الرئيسية: الذاكرة الثقافية، التراث، البشائقة، الأقاصيص، علي ناميتاك، الإصلاح الزراعي، يوغوسلافيا الملكية والاشتراكية، الأسرة البوشناقية، الحرب العالمية الثانية.

Summary

KINDNESS, PRIDE AND PREDICAMENT: BOSNIAKS IN THE NARRATIVE OF ALIJA NAMETAK

This article presents an interpretation of stories written by Alija Nametak, one of the most significant Bosniak authors from the period between the two world wars. It also deals with theoretical backgrounds of cultural recollection, new historicism, and cultural materialism. His narrative illustrates Bosnia and Bosniaks in space and time within different frameworks of varying empyreal and governmental rules during the first half of the 20th century when the country was facing changes induced by the phenomenon of Europeanization, nationalization, agricultural reform, as well as political and national marginalization, prosecution and annihilation. Alija Nametak's literary work is of great significance for the cultural awareness of Bosniaks, however, the communist government in Yugoslavia imprisoned this author immediately after the Second World War and sentenced him to fifteen years. His works were banished from the literary canon and Bosniaks were condemned to oblivion and extinction.

Keywords: cultural memory, tradition, Bosniaks, stories, Alija Nametak, agricultural reform, Yugoslavia as a monarchy, socialist Yugoslavia, Bosniak family, the Second World War